

Håkan Skogsjö

Den stora ofreden drabbar Åland

Särtryck ur

Åland mer än öar

[ISBN 91-85276-73-1]

Föreningen Nordens årsbok 2002
(tryckt 2001)

Distribuerad som pdf-fil 2025

Copyright © Håkan Skogsjö (CC BY-SA 4.0)

Flisöslaget 1720. Fyra svenska fregatter omsvärnade av ettriga ryska galärer på Föglöfjärden söder om Åland. Slaget blev en häftig batalj med många döda och sårade på bägge sidor. Sverige förlorade de fyra fregatterna och Ryssland en stor mängd galärer. Slaget slutade oavgjort och hade ingen direkt betydelse för krigets utgång, men Ryssland lyckades skickligt utnyttja det i sin propaganda, bl a genom att ge ut detta kopparstick.

Foto Nationalmuseum

Den stora ofreden drabbar Åland

Håkan Skogsjö

Det var en egendomlig procession, kanske den märkligaste som någonsin skådats på Åland. Längst fram gick en munsänk. I famnen bar han ett stort kärl som påminde om en herkulesbägare, en sådan som de gamla grekerna lät gå laget runt som avslutning på sina fester. Bägaren var till brädden fylld med kryddstark bischof som den ryske generallöjtnanten Paul Jaguschinsky hade tillrett. Han hade blandat flera flaskor pontak – rödvin från södra Frankrike – med spanska apelsiner, socker, kanel och pulvriserad muskot och sedan pressat och silat brygden genom en duk. Efter munsänken följde ett celebret men tämligen onyktert sällskap. Där sågs den ryske fredsförhandlaren Andrej Osterman, tysk till börd och 33 år gammal, hans närmaste man, den 49-årige Jakob Bruce, skotsk generallöjtnant i rysk tjänst, liksom den preussiske ministern i Ryssland Gustav von Mardefelt samt vintillredaren Jaguschinsky. Vidare en engelsk adelsman vid namn Berkeley och dennes sekreterare och en fransk resenär som hette Aubry de La Motraye. De två sistnämnda hade med dåligt resultat just försökt förmå ryssarna att acceptera den engelske kungen som medlare i det pågående kriget mellan Ryssland och Sverige. Förmodligen vinglade också den svenske fredsförhandlaren Johan Lillienstedt, en 64-årig något högfärdig greve, med över de söndertrampade åkrarna i den lilla skärgårdsbyn Lövä. Följet hade just ätit en bättre middag och bjudits på ansenliga mängder ungerskt vin och champagne – mera starka än fina i smaken – och bourgogner och pontak.

Detta hände söndagen den 13 september 1719. I över ett år hade segdragna förhandlingar förts i Lövä för att försöka åstadkomma ett slut på kriget som var inne på sitt nittonde år. Men svenskarna hade hårdnackat motsatt sig nästan alla eftergifter. Och för bara några dagar sedan kom beskedet från Sveriges drottning Ulrika Eleonora: Förhandlingarna skall avbrytas. Sedan dess hade avskedsmiddagarna avlöst varandra i ett hektiskt tempo på »den

Konstnär: F. Pasch, Gripsholm

Karl XII's syster Ulrika Eleonora blev Sveriges drottning sedan kungen stupat i Norge hösten 1718. Hon överlät efter ett par år kronan till sin make Fredrik av Hessen.

förtrollade ön», som det lummigt grönskande Lövä flera gånger kallas i delegaternas korrespondens.

Det var fransmannen de La Motraye som föreslog att bågaren med bischof, eller biskop som drycken kallades på svenska, skulle tömmas i den sexkantiga rådpläningsalen, mitt emellan de bägge ländernas legationskvarter, det svenska i söder och det ryska i norr. »Då begravs kongressen biskopligt», skämtade han. Värden, herr von Mardefelt, tillstyrkte och snart avgick den märkliga processjonen från det ryska kvarteret. Bischofen, tillsammans med några flaskor champagne att bättra på med, placerades på diplomatbordet där de politiska överläggningarna nyss hållits, och de beskänkta middagsgästerna slog sig ner i de rödklädda stolarna. »Resten av ceremonin kan man lätt tänka sig, ävensom i vilket tillstånd man åtskildes. Så slutade den mycket omtalade Ålandskongressen», skriver de La Motraye i sin skildring av händelsen som han gav ut i tryck några år senare.

Kriget hade pågått sedan år 1700. Då var Karl XII nyttillträdd kung och 18 år gammal. I ett stort fältslag utanför Narva i Estland, vid den tiden en del av Sverige, besegrade han i novemberkylan med 10 000 man en betydligt större rysk här. Karl XII:s rykte som framgångsrik krigarkung med en stark och vädisciplinerad armé var grundlagd. Men Sverige hade många fiender, förutom Ryssland också Danmark-Norge, Preussen, Sachsen och Hannover. Kriget kom att fortsätta söder om Östersjön, främst på tysk botten. Det tog många invecklade turer under närmare ett decennium, innan Karl på nytt ställdes öga mot öga med den ryska huvudhären, ledd av tsar Peter I. Den gången blev krigsskådeplatsen de sommarfagra ängarna vid staden Poltava i dagens Ukraina och striden slutade i ett katastrofalt nederlag för den svenska hären.

Efter Poltava såg läget mycket mörkt ut för Sverige. Tsar Peters mål var att driva de svenska trup-

I Karl XII's krig mot Ryssland fick Åland en huvudroll.

Konstnär: okänd Statens konstmuseer

Tsar Peter gör skäl för namnet "den store". Han var lång och samtidigt en regent som kom att sätta sin prägel på Ryssland.

perna ur Finland, rikta ett avgörande angrepp via Åland mot de centrala delarna av Sverige och tvinga fram en fördelaktig fred. Viborg i östra Finland (nu Ryssland) hade erövrats 1710 och Åbo 1713.

Första attacken mot Åland

I februari 1714 härjade ryska trupper i Österbotten och besegrade svenskarna i ett hårt och blodigt slag vid Storkyro. Stora delar av det finländska infanteriet massakrerades. Återstående trupper drog sedan åter söderut. I mitten av mars fanns planer på ett omfattande ryskt anfall mot Åland, men det fick avskrivas på grund av det milda vädret. Föret hade blivit mycket dåligt och isarna alltför osäkra. I stället fick en major Anitjkov order att genomföra en mindre rekognosering till Åland med 300 dragoner och 100 man infanteri, de senare med hästskjuts. Ordern löd: tåga västerut så långt det är möjligt utan risk.

På Åland befarade man ett ryskt anfall. Vårdkasar fanns på de högsta bergen, och bönderna i gårdarna turades om att vaka vid kasarna. Än i dag minner namn som Vårdberg (i Brändö) och Kasberget (i Kumlinge) om forna tiders vakthållning under ofärdstider. Men det kunde vara si och så med böndernas engagemang. Vid tinget i Kumlinge den 8 juli 1714 klagade länsman Kummelberg. När han beordrade bönderna göra kasvakt överföll de honom med »skamlösa ord» och en del ville »skena in på honom». Häradsrätten förmanade bönderna »att flitigt infinna sig vid kasvakten», annars hotade dryga böter.

Trots kasvakten och trots att fienden befann sig hotfullt nära, slet sig bönderna ogärna från sina vanliga sysslor. Därom vittnar den sedermera så ryktbare spanaren Stefan Löfving (1689–1777). Han kom någon gång i början av 1714 till byn Åva i Brändö socken i Ålands östra skärgård sedan han tvingats lämna den åboländska skärgården på grund av ryssarnas härjningar. En dag när han satt och skrev ett brev gjorde en kosackstyrka och 150 dragoner ett överraskande anfall mot Åva. Löfving lämnade i hast bläckhornet och rusade utan kapp i vinterkylan upp till vårdkasen. Men där rådde ingen uppståndelse. »Böndren, som höll vakt vid kasen, gjorde skedar, slevar och ämbar», berättar Löfving i sin dagbok.

Foto: Claes Grundsten, Bildhuset.

Löfving tände kasen men blev upptäckt av fienden som rev ner och släckte den. I tumultet som följde stack Löfving ihjäl en kosack och tvingades fly över isen. Hur det gick för Åvaborna under denna attack vet vi ingenting om.

Oron var stor för ett ryskt anfall mot Åland. Kyrkoherden i Kumlinge hade vid åtskilliga tillfällen uppmanat bönderna i socknen att ta ner och gömma kyrkklockorna och även kyrkans skrudar, men ingen ville lyssna. Däremot hade bönderna försökt gömma sina egna tillhörigheter i skogen eller sänka dem i kärr.

Vi vet inte hur överraskande major Anitjkovs anfall kom. De flesta Kumlingebor verkar ha hunnit sätta sig i säkerhet genom att fly i vinterkylan ut till avlägsna holmar. Men alla hann inte

Vårdkasar fanns på de högsta bergen, och bönderna i gårdarna turades om att vaka vid kasarna. Än i dag minner namn som Vårdberg (i Brändö) och Kasberget (i Kumlinge) om forna tiders vakthållning under ofärdstider.

undan, eller kanske anade de inte hur brutalt ryssarna skulle gå fram. Stefan Löfving berättar hur han red på isen över Delet, men vek av norrut mot byn Enklinge när han närmade sig Kumlingelandet för de ryska vaktposterna »stod dikt vid sjöstranden». Sent på aftonen anlände han till Enklinge, ställde hästen i ett stall och sov några timmar i en stuga som blivit sönderslagen av fienden. När han vaknade på morgonen såg han till sin fasa att han tillbringat natten med två massakrerade lik.

Dagboken fortsätter: »Kröp själv på buken väl 1/4 mil och hade min päls om kärt [= tätt]. Vid detta mitt krypande till postkarlen kröp ock en gammal gumma till sin i busken förut gömda kista, vilken ryssen allt utplundrat; gumman berättade, det ryssen var färdig till återmarschen åt Åbo. Jag kröp dock ovanför byn på ett berg och såg deras avmarsch. Därefter begav jag mig till byn och tog opp en tillförene av mig begravnen halvstops tennflaska ifrån stallgödseln; i samma gödsel hade Matts Ersson gömt 50 plåtar sexdalerstycken, dem ryssen allt oppgrävt.»

Detta skedde omkring den 24 mars 1714. Ryssarna lämnade ett plundrat och skövlat Kumlinge. Kyrkoherden hade förlorat sina dräkter, all boskap förutom tre kor och ett får och hela sitt lager med spannmål, tio tunnor råg och tre tunnor korn. Dessutom hade ryssarna tagit sängkläder, möbler, verktyg samt höns och gäss. Också kyrkan blev plundrad.

Trots böndernas försök att gömma sina ägodelar, hade de grundliga ryssarna lyckats finna mycket. Sockenskräddaren Axel Johansson hade packat en säck med barkad hud, en sax, ett par handskar, 22 kakor bröd, halvtannat kalvskinn samt ett par halvstövlar. I en halv tunna lade han 19 ostar och 26 bröd och i en kista som gömdes på en annan plats en ny rya, tre kjortlar, en röd tröja, 14 alnar vadmal, ett par strumpor och fyra par strumpeband. Allt var borta när Axel Johansson återvände efter ryssarnas avmarsch. Men denna ryska framryckning var bara en lätt försmak till vad som skulle komma några månader senare.

Åland ockuperas – barn rövas och befolkningen flyr.

Den verkliga katastrofen inträffade sommaren 1714. Tsar Peter hade sedan krigets början målmedvetet byggt upp en allt starkare flotta. Den innehöll en revolutionerande nyhet för nordiska vatten: galärer. Mindre fartyg som både kunde seglas och ros och som

Kastelholm är Ålands enda slott. Det var tänkt som en försvarsanläggning men kom att spela en ganska obetydlig roll under den stora ofredens tid i början av 1700-talet.

var lättmanövrerade och grundgående, kort sagt: perfekta för de trånga och svårnavigerade skärgårdarna mellan Sankt Petersburg och Stockholm. De mäktiga svenska örlogsskeppen med sina många kanoner var självklara härskare ute på öppet hav. Men inne i skärgården, bland holmar och skär på fjärdar och i vikar, blev de svåra att navigera, särskilt vid ogynnsam vind. Då kunde en roddflotta vara överlägsen – trots avsaknaden av tungt artilleri.

Detta bevisades första gången den 27 juli 1714 vid Hangö udd i södra Finland. Där tvingades en svensk skärgårdseskader ge sig efter en bitter strid mot en övermäktig rysk flotta om 98 galärer, förd av tsar Peter själv. Slaget räknas som den ryska flottans första seger och var avgörande för krigets fortsättning. Sjövägen låg öppen västerut mot Åland och Sverige.

Den 8 augusti 1714 seglade en rysk armada med över hundra galärer in i de trånga farlederna i den åländska skärgården. Anfallet kom inte helt oväntat, men måste ändå överraskat många. Svenska krigsfartyg fanns i vattnen, men drog sig undan och övergav Åland utan strid efter bara några dagar. Ålänningarna lämnades åt sitt öde.

Hur stämningarna var i landskapet dessa sommarvarma och hotfulla augustidagar 1714 vet vi ganska lite om. Säkert florerade många rykten och vi kan ana det ständiga samtalsämnet: Vad kommer att hända? Kanske är det bäst att fly till Sverige? Men inte

Vid Hangö udd tvingades en svensk skärgårdsskader den 27 juli 1714 ge sig efter en bitter strid mot en övermäktig rysk flotta om 98 galärer, förd av tsar Peter själv. På målningen ser man de ryska gallärerna passera udden utom räckhåll för de svenska fartygen som ligger i stiltje. Slaget räknas som den ryska flottans, grundad 1696, första seger och var avgörande för krigets fortsättning. Sjövägen låg öppen västerut mot Åland och Sverige.

Krigsarkivet, Stockholm

kan vi lämna säden på åkrarna obärgad. Vad ska vi då leva av i vinter? Knappast anade någon hur brutalt ryssarna skulle gå fram bland befolkningen.

Mycket tyder på att det egentliga anfallet inleddes genom att ett antal galärer seglade in i Nötviken på fasta Ålands östra sida mellan Sund och Saltvik. Trupper gick till angrepp mot byarna Brändbolstad, Strömbolstad och Björby i Sund och Långbergsöda, Syllöda, Tengsöda och Bertby i Saltvik. Senare, när kriget var slut och de åländska flyktingarna hade återvänt hem, beskrev Sundsborna hur de tvingats överlämna all egendom till fienden och fly över Ålands hav till Sverige i små båtar. Bland flyktingarna fanns Valborg Olofsdotter, sannolikt från Finström, som höggravid brådstörtat fick bryta upp från sin trygga hemmiljö. Den 10 augusti, två dagar efter ryssarnas anfall, födde hon en son som avled i november samma år i Lovö socken vid Mälaren. Där hade flera familjer från Finström slagit sig ner. I Lumparlands äldsta kyrkoräkenskapsbok noterade prästen att »1714 uti augusti månad flydde vi undan fienden till Sverige».

De ryska soldaterna gick många gånger mycket hårt fram, plundrade, misshandlade och mördade. Vad som kunde hända finns en annan notering om i Lovö dödbok. Den 3 juli 1715 begravdes en 30-årig bonde vid namn Göran Mickelsson från Markusböle i Finström. Han hade försökt fly, men blivit tillfångatagen på en isbelagd sjö »av den grymma och barbariska fienden» och avklädd in på bara kroppen. När han släpptes tvingades han naken springa till närmaste by och gömma sig på en höskulle. Senare tog han sig över till Sverige, men var så medtagen att han snart avled. Också Göran Mickelssons far »blev död på flykten», men om han blev ihjälslagen eller dog på annat sätt framgår inte.

Slavar i Persien.

Snart hade större delen av befolkningen flytt från Åland. Landskapet låg folktomt och öde. Kyrkklockorna hade tystnat, åkrarna låg övergivna och inga djur betade på ängarna eller i skogen. Vi vet också att ryssarna rövade bort flera hundra ålänningar, de flesta barn och ungdomar mellan fem och femton år och en del kvinnor, men nästan inga vuxna män. Efter kriget, 1723, upprättades en förteckning över alla som inte hade kommit till rätta, sammanlagt

257 personer. Bonden Johan Hansson i Smedsböle i Sund hade förlorat fyra barn: sönerna Mats 15 år, Erik 11 år och Johan 6 år samt dottern Margareta 9 år. Bonden Johan Eskilsson i Antböle i Saltvik sin hustru Karin Andersdotter och två barn, dottern Annika 8 år och sonen Johan 6 år. Båtsmannen Simon From i Främmanby i Saltvik hade också fått fyra barn bortrövade: två söner, 5 och 10 år gamla, och två döttrar, 8 och 14 år.

1716 blev ännu fler gripna av besättningarna på ryska galärer. En hel familj som drabbades var Johan Isaksson i Karlby med hustrun Gertrud Klementsdotter och barnen Mats och Valborg.

Rapporter från svenska officerare som släppts ur rysk fångenskap berättar att en del av de bortrövade utnyttjades som arbetskraft vid bojarernas gods i närheten av Moskva. Andra ska ha sålts som slavar till Esfahan, på den tiden huvudstad i Persien (Iran) och en av världens största och mest praktfulla städer. Efter kriget ska så många som tusen personer från Finland, mest kvinnor och barn, ha levt som slavar där enligt berättelser från hemkomna präster. Varför ryssarna rövade bort så många människor, och särskilt barn, vet vi inte säkert. Men sannolikt var människohandel ett sätt för officerare att tjäna extra pengar under kriget. Kanske vågade man inte ta ombord vuxna män på galärerna; barn var enklare att övervaka och mindre benägna att rymma.

Men det finns exempel på barn som lyckades fly. Bondsonen Jakob Henriksson i Björkö i Kumlinge fördes bort som 15-åring tillsammans med sina syskon. Efter någon tid lyckades han rymma från Ryssland och ta sig hem. »Men hans syskon som ej kunde skilja den högra handen från den vänstra kunde ej följa honom på flykten ehuru han gärna ville befria dem», noterade prästen i Kumlinge när Jakob Henriksson avled 1766. Han var då bonde på fädernegården Hinders.

Efter kriget försökte den svenska regeringen få tillfångatagna civilpersoner frigivna. Listan från 1723 över ännu inte

Efter nederlaget i Poltava hade Karl XII tagit sin tillflykt till Turkiet och blivit väl mottagen av sultanen Ahmed III, men denne tröttnade till slut på sin höge gäst och tog honom till fånga i den beryktade kalabaliken i Bender.

hemkomna ålänningar upprättades för att det svenska sändebudet i Sankt Petersburg, baron Cedercreutz, skulle kunna precisera kraven på frigivningar. Trots ansträngningarna förblev de flesta borta. Per Eriksson från Kulla i Sund rövades bort som sexåring tillsammans med storebror Erik, 8, och lillasyster Anna, 2 år. I bouppteckningen efter Per Erikssons styvmor 1741 uppgavs att han fortfarande vistades i Ryssland. Ingenting sägs om huruvida familjen haft någon kontakt med honom under de närmare 30 år han varit borta.

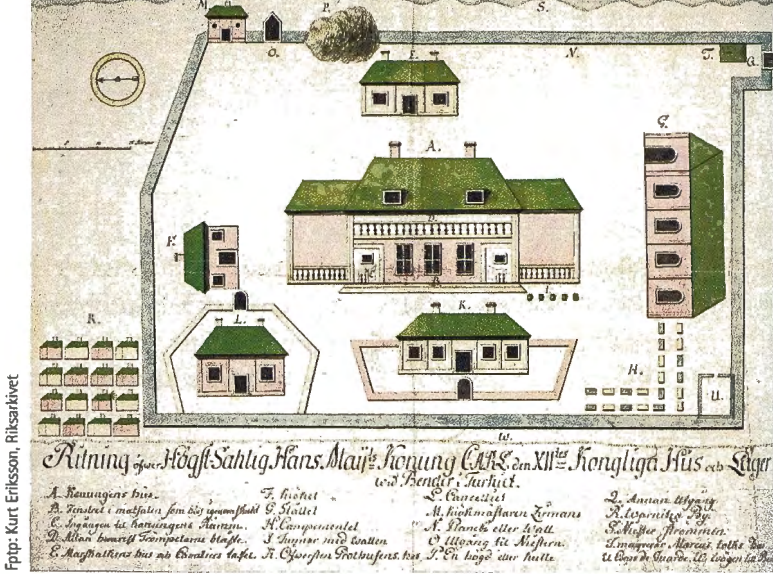
Med tiden bleknade minnet av de många barnen som så abrupt ryckts från sina hem och föräldrar. I dag hade vi knappt känt till denna otäcka episod i Ålands historia om det inte varit för listan från 1723 med namnen på de försvunna.

Det var inte enbart ålänningar som tog sin tillflykt till den västra rikshalvan (nuvarande Sverige) utan också många från finländska fastlandet och de svenska provinserna i Baltikum. Forskaren Johanna Aminoff-Winberg uppskattar det totala antalet flyktingar till omkring 30.000, varav närmare 8.000 var ålänningar. Gemensamt för alla flyktingar var att de var svenska undersåtar. Flyktingfrågan väckte stor uppmärksamhet i Sverige och påverkade stämningarna runt om i riket. Åren 1712–22 fanns en särskild flyktingkommission som organiserade hjälpen till de behövande. Pengar samlades in genom kollekt i kyrkorna och med hjälp av så kallade stamböcker bland befolkningen. Karl XII skrev den 9 mars 1711 från Bender att flyktingarna inte skulle återvända till Finland utan inkvarteras väl i Stockholm och spridas över hela Sverige. Problemet var att flyktingströmmen tilltog dramatiskt, kulmen nåddes vid nyåret 1715, och insamlingen av pengar gick trögt.

De åländska flyktingarna togs om hand i socknarna utefter den svenska kusten, från norra Östergötland upp till norra Roslagen och dessutom runt hela Mälaren. Enstaka hamnade inne i landet. Vanligtvis förefaller grannar och släktingar ha försökt hålla ihop. Så finner vi exempelvis en grupp Föglöbor i Östra Husby socken i norra Östergötland, Vårdöbor i Adelsö socken i Mälaren, finströmmare på grannön Lovö och Eckeröbor i Vaddö socken. En del Kumlingebor fanns kring Mälaren, i Villberga, Övergran och Överselö.

Vi vet inte särskilt mycket om ålänningarnas liv som flyktingar. Sannolikt arbetade flertalet som drängar och pigor på bondgårdar

I det här huset, kungshuset i Varnitza bodde Karl XII under sin vistelse i Turkiet. Här utspelade sig också det som kallades "kalabaliken i Bender".

och herresäten. De lär i allmänhet ha tagits emot med förståelse av befolkningen, men det finns uppgifter om att denna förståelse minskat med tiden.

Åland i stormaktskrigets centrum

Medan ryska trupper besatte Finland, Baltikum och Åland befann sig Karl XII fortfarande långt från det land han enväldigt styrde. Efter nederlaget i Poltava fem år tidigare hade han tagit sin tillflykt till Turkiet och blivit väl mottagen av sultanen Ahmed III, men denne tröttnade till slut på sin höge gäst och tog honom till fånga i den beryktade kalabaliken i Bender. Karl tillbringade sedan en tid i Demotika i Turkiet (i dag Didymoteikhon i Grekland), innan han till slut självmant bröt upp i september 1714. Det stora hovet, över tusen personer, ännu fler hästar och runt 150 vagnar, begav sig på en mödosam färd norrut. Kungen tröttnade efter ett tag på det långsamma följet och red inkognito under namnet Peter Frisk i sporrsträck genom ett Europa i höstrusk och anlande till Stralsund i svenska Pommern vid Östersjökusten den 11 november. Där kom han att stanna i över ett år.

Bland de många prominenta personer som besökte honom under vistelsen i Stralsund fanns en holsteinare vid namn Georg Heinrich von Görtz, en lång och majestätisk friherre, knappt 50 år gammal, vars emaljöga och färgstarka förflutna gav satirikerna rikligt stoff. Sitt riktiga öga hade han förlorat i en duell i ungdomen. Görtz sökte upp kungen i politiska angelägenheter för hertigdömet Holstein-Gottorps räkning, men de båda kom så bra överens att Görtz snart gick i svensk tjänst. Trots att han aldrig fick någon officiell befattning blev han snart Sveriges mäktigaste man efter kungen. Bland hans främsta egenskaper märktes en obändig optimism och en diplomatisk fingerfärdighet av ovanligt slag.

Görtz kom snart också att dras in i de politiska striderna kring vem som skulle stå i tur att ärva tronen efter den ogifte kungen, visserligen fortfarande ung men i mer eller mindre ständig livsfara i kriget. Görtz stod i spetsen för det så kallade holsteinska partiet, som förespråkade hertig Karl Fredrik av Holstein-Gottorp, en yngling som till sin lärares irritation hellre tittade efter flickor än ägnade sig åt studier. Han var son till kungens äldsta syster Hedvig Sofia, som hade avlidit när sonen var åtta år. Motståndare var det hessiska partiet som ville se kungens yngre syster Ulrika Eleonora som tronföljare. I ledningen för denna grupp stod hennes make, den handlingskraftige prins Fredrik av Hessen, kungens närmaste militäre medhjälpare och hans ställföreträdare. De båda partierna – som inte var några partier i dagens bemärkelse utan löst sammanhållna intressegrupper – förespråkade också helt skilda utrikespolitiska system.

Görtz reste runt i Europa för att på olika sätt försöka förvirra Sveriges många fiender med alliansanbud, verkliga såväl som låtsade. I slutet av augusti 1717 lyckades han få till stånd ett möte med tsar Peter – också han stadd på fredsresa – på slottet Het Loo nära Arnhem i Holland. Det lär ha varit där som de bägge enades om att inleda förhandlingar för att försöka åstadkomma en separatfred mellan Sverige och Ryssland. Görtz fortsatte resan, träffade preussiska och sachsiska diplomater, besökte Riga, Reval och Helsingfors och skeppades slutligen i november av de tillmötesgående ryssarna med galär från Åbo till den svenska skärgården. I december sökte han upp Karl XII i Lund och blev utsedd till förste underhandlare vid den stundande fredskongressen. Till hans medarbetare utsågs senare Carl Gyllenborg, en svensk greve som länge varit Sveriges sändebud i London. Ryska förhandlare var Andrej Osterman, tysk liksom Görtz, och Jakob Bruce, skotte till börd.

Den första stötestenen blev att enas om platsen för underhandlingarna. Åbo, Öregrund, Vartsala en bit utanför Åbo, Torneå och Åland nämndes. När avgörandet drog ut på tiden skickade ryssarna på eget initiativ officerare till det ockuperade och öde Åland för att söka efter en lämplig plats. De fann den på en ö i skärgården öster om fasta Åland, i byn Lövä i Vårdö socken. Där fanns hus som med små reparationer kunde göras beboeliga, och i grannbyarna fanns ytterligare byggnader som kunde användas. Intill byn låg en väl skyddad naturhamn, i källorna ofta omtalad

Bild: Statens konstmuseer, Oländ konstnär.

Bland de många prominenta personer som besökte Karl XII under hans vistelse i Stralsund fanns en holsteinare vid namn Georg Heinrich von Görtz.

som »Lövö hamn». Dit var det relativt enkelt att ta sig sjövägen både från Åbo och Stockholm, även om svenskarna tyckte avståndet var väl långt. Men ryssarna framförde sitt förslag om plats så resolut att Görtz fann för gott att acceptera.

En stad byggdes upp.

Nu inleddes en märklig epok i den åländska historien. Landskapet var svårt härjat av de ryska ockupanterna. Gårdarna låg obrukade, många brända, kyrkorna var plundrade och befolkningen levde som flyktingar i Sverige. I denna jämmerliga miljö i en övergiven by på en ö, bara några kilometer från strand till strand, bestämde sig Ryssland, en stormakt i vardande, och Sverige, en stormakt på nedåtgående, att arrangera en ståtlig fredskongress. När kongressen några månader senare var i full gång levde och verkade som mest över 1200 personer i Lövö.

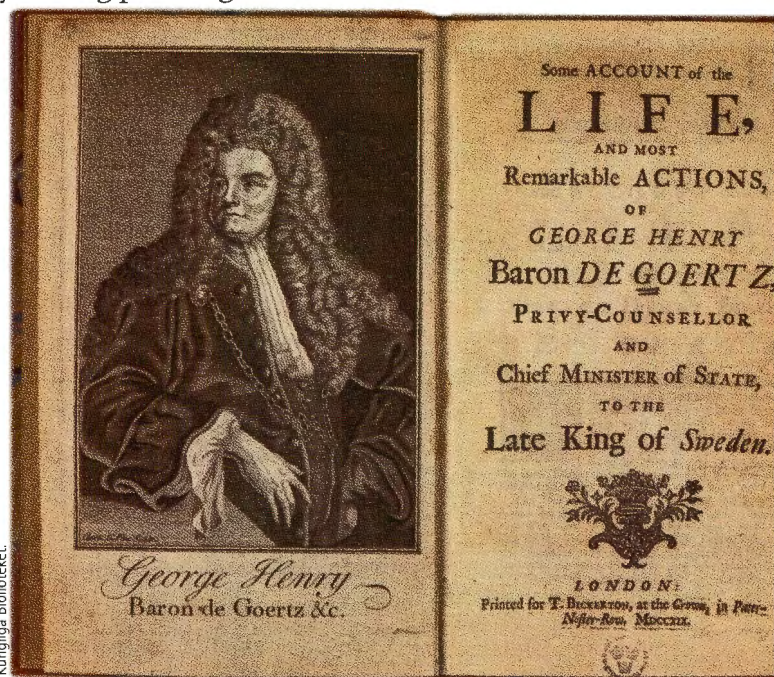
Tidigt på våren 1718 vidtog ett hektiskt byggnadsarbete. Timmermän och arbetsfolk rekvirerades från Åbolands skärgård och Finlands fastland. Husen vid herrgårdar, prästgårdar, ämbetsboställen och bondgårdar runt om på Åland flyttades till Lövö. Prästgården i Sund plundrades så grundligt att bara några taklösa fähus lämnades kvar. Fönster och spjäll måste hämtas från fastlandet, ibland så långt bort som i trakten kring Helsingfors. Kongresstaden växte snabbt.

I södra delen av Lövö byggdes det svenska legationskvarteret, närmare 100 meter långt och hälften så brett. Huvudbyggnaden omfattade 27 rum försedda med eldstäder. Där inrymdes bland annat kansliet och greve Gyllenborgs rum. I västra flygeln fanns predikosalen (kyrkan), stora matsalen, åttkantig till formen, och

baron Görtz rum, alla försedda med stora dubbla fönster. I östra flygeln fanns kavaljerernas matsal, vaktkårens utrymmen och rum för officerare och soldater. I norra delen av byn anlades det ryska kvarteret, ännu större och ståtligare än det svenska, nästan 100 meter i fyrkant. Där var dörrarna i norra och södra flygeln placerade så att när de öppnades kunde man se genom alla rummen. De ryska förhandlarna Osterman och Bruce hade två stora rum med tre dubbla fönster. Liksom i det svenska kvarteret fanns här också många rum för tjänare. Den ryska kyrkan låg på en äng i närheten. Dessutom fanns en mängd andra hus på bägge sidor: magasin, vist-hus, stall, bagerier och kokhus.

På åkrarna mellan de båda kvarteren uppfördes själva konferensbyggnaden med en sexkantig sal och angränsande rum på sidorna för delegationerna. Det var i denna sal som Görtz och Osterman förde större delen av underhandlingarna. Med lite fantasi kan vi se de bägge tyskarna – med lockiga allongeperuker, krås och spetsmanschetter – på plats i de två röda tygstolarna på var sida om det fyrkantiga bordet med silverskrivdonen, ömsom ivrigt talande, ömsom eftertänksamt lyssnande, i hopp om att kunna överlista varandra med diplomatiska finter. Två stormakters framtid låg i deras händer.

Men ännu hade konferensen inte startat. Baron von Görtz hade ingen brådska att komma i gång. Sveriges militära läge var minst sagt dåligt. Syftet med fredsförhandlingarna var för hans del i första hand att vinna tid och oroa Sveriges andra fiender. Till ryssarnas förtret dröjde det ända till den 8 maj innan Görtz till slut dök upp tillsammans med Gyllenborg. De kom med två bestyckade galärer, Pelikan och Phönix, som kungen ställt till förfogande, och kastade ankar i Lövä hamn. Detta trots att Görtz och Osterman tidigare kommit överens om att inga galärer skulle få finnas vid kongressorten. Efter en del förvecklingar stationerade också ryssarna två galärer i Lövä. Och än i dag heter berget intill Lövä hamn

Friherre Georg Heinrich von Görtz färgstarka förflutna och märkliga öde gav satirikerna rikligt stoff. En av dem som skildrade hans liv var Daniel Defoe, författaren till Robinson Crusoe. Boken förvaras av Kungliga Biblioteket.

Galärberget – säkerligen var det nedanför detta som de smäckra roddfartygen låg förtöjda.

Med sig hade Görtz en imponerande svit, 67 tjänare och vakter liksom en försvarlig mängd förnödenheter. Några planer på ett spartanskt liv på »den öde ön» hade han inte, eftersom han medförde en vacker silverservis som dög också i fina salonger: ett stort fat och åtta mindre, tre dussin tallrikar, två saltkar, tjugosex av vardera knivar, gafflar och skedar samt sex ljusstakar och två stora soppskedar. Dessutom fanns i bagaget stora förråd av viner och delikatesser. Hans betjänt förestod hushållet och den ena av svenskarnas båda kockar var Görtz egen. Förmodligen fanns också politiska baktankar med denna lyx. Görtz ville få Sverige att framstå som ett rikt och starkt land. Den ryske underhandlaren Andrej Osterman vidtog snabbt mått och steg för att rädda ryssarnas anseende. Snart anlände kontanta pengar, ungerska och andra viner, dyrbara silverserviser från ryska hovet liksom kostbara skinn, tjer-kessiska hästar, fin damast och annan lyx att delas ut som gåvor till svenskarna. Och snart uppstod ett livligt umgänge mellan de båda beskickningarna.

Mer mat än underhandling.

»Så utvecklades på det naturskönt belägna Vårdö, isynnerhet efter det Gyllenborgs grevinna infunnit sig i Lövä, ett överflöd i mat och dryck, i bonader, möbler och husgeråd, i klädedräkter med mera, som stod i en skärande kontrast till den skriande nöd, som vid samma tid rådde i Sverige och framför allt i vårt eget av krigets alla fasor så hårt hemsökta land», skriver finländaren K. J. Hartman i sin omfattande skildring av Lövökongressen.

Snart rekvirerades anse- nliga mängder mat för att hålla kongressen i gång. Tanken var att varje månad skeppa över 12 goda oxar, 60 får, höns, gäss och ankor så mycket som kunde erhållas, 1.500 ägg, 6 pund smör, 8 fat öl, 4 tunnor sik- tat mjöl, 2 pund ost, 10 tunnor råg och korn för djuren. Men det förslog inte långt. Snart rekvirerades mat mest hela tiden. Förutom oxar, får och höns öns- kade man också få tjurkalvar, kastrerade

Snart rekvirerades mat mest hela tiden till Lövökongressen. Förutom oxar, får och höns önskade man också få tjurkalvar, kastrerade gumar, kycklingar, kräftor, ost, kalkoner, änder, tjäderhonor samt humle, öl och brännvin.

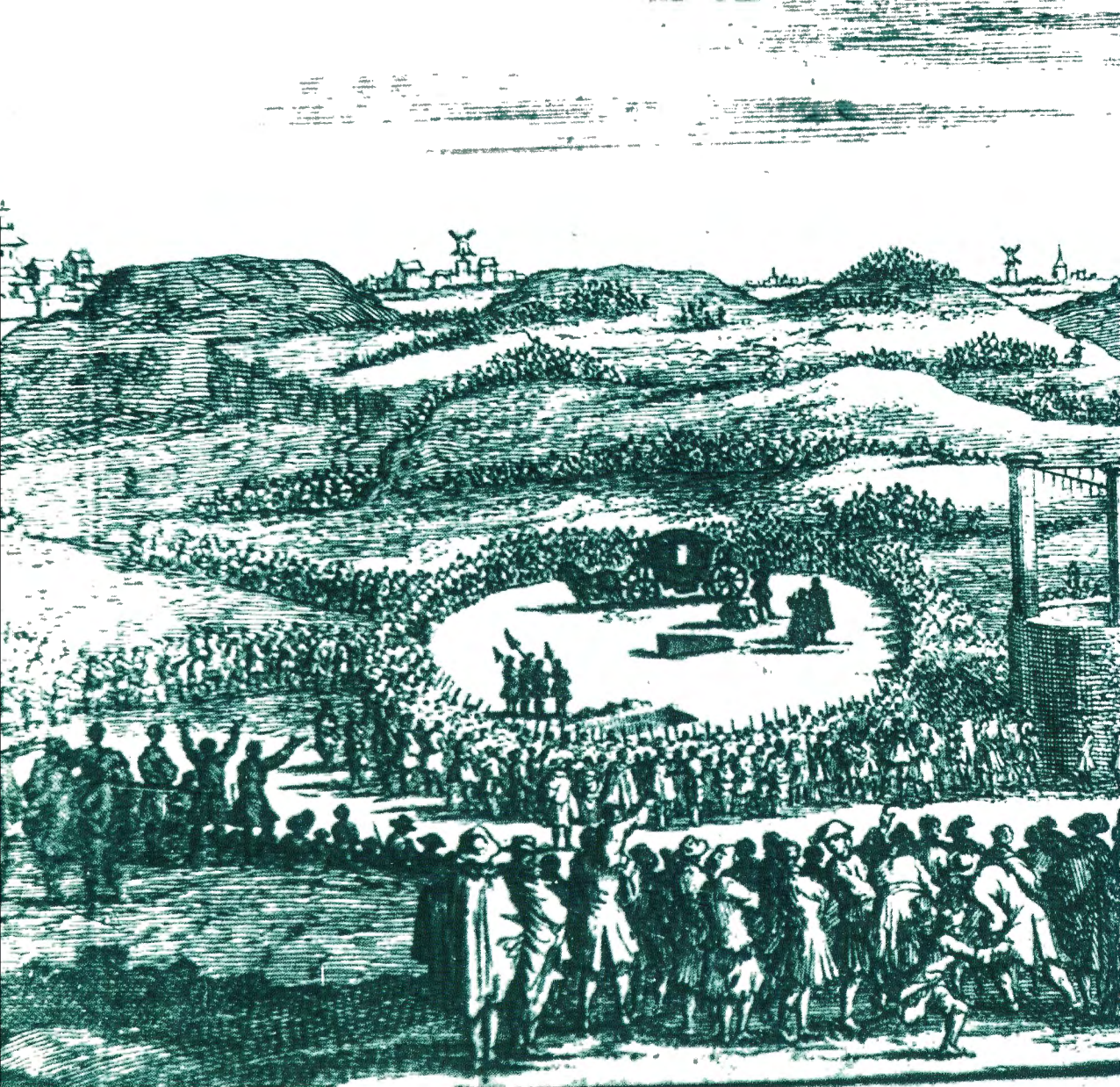
Foto: Statens konstmuseum

gumsar, kycklingar, kräftor, ost, kalkoner, änder, tjäderhonor samt humle, öl och brännvin. Till detta kom mängder av andra behov. Vid ett tillfälle rekviderades 40 kärror, en annan gång 5000 lispund hö för djurens räknning, på sensommaren behövdes vana fiskare från kustsocknarna och något senare 30 friska män med liar för höbärgningen. Att hålla de många eldstäderna och ugnarna med bränsle var bara det ett hårt arbete. Tjugo man klarade inte att skaffa mer än vad som behövdes i två kök, sockerbageriet och de andra bagerierna samt vid tvättningen, konstaterar greve Gyllenborg i ett brev.

Fredsunderhandlingarna startade den 12 maj 1718 klockan 10 på förmiddagen. Två skiltvakter placerades på var sida om ingångsdörren. Ryssarna inträdde utan ceremonier, men svenskarna valde att komma med stort följe, där såväl personer av rang ingick som lakejer, pager och andra betjänter, klädda i dyrbara livréer. Vid bordets högra sida satte sig Görtz och Gyllenborg, på den vänstra Osterman och Bruce.

Snart stod det klart att parterna stod långt från varandra. Görtz begärde att Sverige skulle återfå alla förlorade provinser, Osterman svarade att tsaren krävde att få behålla dem. Redan efter några dagar körde överläggningarna fast. Men efter en middag kunde de återupptas, nu mer direkt mellan Görtz och Osterman och inte längre nödvändigtvis i rådplägningsalen. Turerna blev allt mer invecklade, och vilka mål och avsikter Görtz egentligen hade med sitt spel lär knappast gå att klarlägga. Några protokoll fördes inte, utan huvudkällan till vad som avhandlades är de officiella rapporter som underhandlarna regelbundet sände till sina båda enväldiga uppdragsgivare, kung Karl och tsar Peter. Problemet är att rapporterna på väsentliga punkter skiljer sig starkt åt. Görtz' är genomgående optimistiska och ibland vilseledande och även osanna. Det är uppenbart att han ogärna vill berätta om ryssarnas hårda hållning för kungen, som befann sig i Strömstad på västkusten och planerade ett nytt fälttåg mot Norge.

I juni begav sig Görtz till kungen för att få dennes synpunkter på ett fredsförslag, och Gyllenborg tog över det svenska ansvaret vid kongressen. Men han undvek att lägga sig i själva förhandlingarna. I stället gjorde han till sin huvuduppgift att hålla ryssarna på gott humör och bestå dem med vänligt umgänge. »Han utvecklade här en betydande aktivitet, huvudsakligen på det kulinariska och backanaliska planet», skriver historikern Sven Grauers

Målad av Elias Brenner. Sjöholms slott.

Riksrådet Johan Lillienstedt, en 64-årig något högfärdig greve, fick i maj 1719 drottningens uppdrag att efterträda Görtz som svensk förhandlare vid fredskongressen i Lövö.

Görtz avrättning verkställdes den 19 februari 1719 på galgbacken utanför Skanstull i Stockholm. Bödeln högg snabbt med ett enda hugg och »med osviklig skicklighet» av huvudet.

i Svenskt biografiskt lexikon. Ryssarnas rustika mathållning försökte han då och då friska upp genom att skänka dem några tunnor ostron, och den 17 juni celebrerades Karl XII:s födelsedag med en stor middag under det att saluten rullade kring skären. Gyllenborg måste också motta ryssarnas inbjudningar. Han klagade bitert för Görtz över de fysiska påfrestningar han utsattes för – en permanent huvudvärk hörde till de mer kännbara.

Besöket hos kungen gick dåligt. Det blev blankt nej och Görtz reste tillbaka till Åland. Förhandlingarna fortsatte i augusti och fördes under hösten så långt att tsaren i princip godkände ett utkast till fredsavtal. Men Görtz tvekade inför en del detaljer och förhandlingarna gick i stå. Han måste på nytt inhämta kungens synpunkter och lämnade Lövä den 23 november 1718 – för att aldrig återvända.

Karl XII hade inlett det norska fälttåget och befann sig vid den belägrade Fredrikstens fästning strax norr om svenska gränsen. Egentligen hade han tänkt bege sig därifrån men ändrade sig när han fick höra att Görtz snart skulle anlända. Ryktet sade att denne förde goda nyheter med sig från fredskongressen. Den 36-åriga kungen uppehöll sig i en av löpgravarna på kvällen den 30 november, när en muskötkula träffade honom i vänster tinning och genomborrade huvudet. I Lövä firade samtidigt den stackars Gyllenborg och ryssarna med sedvanlig grundlighet den helige Andreas dag.

Bengt Liljegren menar i sin biografi att Karl XII sannolikt blev mördad av personer i kretsen kring kungens sväger, arvprins Fredrik av Hessen, och att tidpunkten för mordet hänger samman med fredsförhandlingarna på Åland. Uppgifter gjorde nämligen gällande att holsteinarnas tronföljds kandidat, den unge hertig Karl Fredrik av Holstein-Gottorp, skulle förlovas med tsarens 10-åriga dotter Anna som ett tecken på de nya vänskapliga svensk-ryska relationerna. Om detta var sant skulle det vara en stor missträkaning för det hessiska partiet med prins Fredrik i spetsen. Någon sådan överenskommelse fanns inte, men det var vad Fredrik av Hessen och kretsen kring honom trodde. Och de valde att agera före Görtz' förväntade ankomst i början av december, vilket skulle kunna förklara att mordet skedde kort dessförinnan.

Kungens överraskande död blev slutet också för Görtz. Han greps dagen därpå i Tanums gästgivargård på order av Fredrik av Hessen och dömdes vid en summarisk rättegång till döden. Av-

Bild: Sjöhistoriska museet, Öland konstnär.

Tsar Peters flotta innehöll en revolutionär nyhet för nordiska vatten: Galärer som både kunde seglas och ros och var perfekta för de trånga och svårnavigerade skärgårdarna mellan Sankt Petersburg och Stockholm.

rättningen verkställdes den 19 februari 1719 på galgbacken utanför Skanstull i Stockholm. Bödeln högg snabbt med ett enda hugg och »med osviklig skicklighet» av huvudet, noterar den franske resenären Aubry de La Motraye, som bevittnade den makabra händelsen. Det var samme de La Motraye som ett drygt halvår senare var närvarande när fredskonferensen i Lövä begravdes »biskopligt».

Kungens död innebar snabba omvälvningar. Enväldet avskaffades, ny regent blev hans syster Ulrika Eleonora och den utrikespolitiska kursen lades om. Fredsförhandlingarna låg i praktiken nere under flera månader, tills riksrådet Johan Lillienstedt utsågs till Görtz efterträdare i maj 1719.

Tsar Peters sommar på Åland

Tsar Peter förstod att fredskongressen i Lövä inte räckte för att få slut på det långa kriget. Det krävdes uppenbarligen också mer handfast övertalning för att förmå svenskarna att inse situationens allvar. Redan hösten 1718 hade han börjat utrusta sin högsjö- och örlogsflotta. Tanken var att skeppa över en stor landstigningsstyrka från Åland till Sverige, härja och bränna så mycket som möjligt längs kusten och förstöra järnbruk och andra militärt viktiga anläggningar och kanske också rikta ett avgörande anfall mot Sveriges hjärta, Stockholm.

Den 1 juni steg tsaren ombord på sitt flaggskepp Ingermanland vid Kronstadt utanför den nyanlagda huvudstaden Sankt Petersburg. Flottan tog sig sakta västerut i Finska viken via Reval

och Rogersvik (i dag Tallinn och Paldiski) i Estland och Hangö i södra Finland. Den 5 juli anlände galärflottan där tsaren nu befann sig, till Flaka hamn på Åland, en väl skyddad naturhamn på ostsidan av Lemlands sydligaste udde. (Vanligtvis brukar hamnen anses ha legat i dagens Vålöfladan, men Nils Strömcröns sjökort över området från 1739 visar tydligt att dåtidens hamn var belägen inne i Rönnskagsfjärden, eller Skäggviken som den också kallas.)

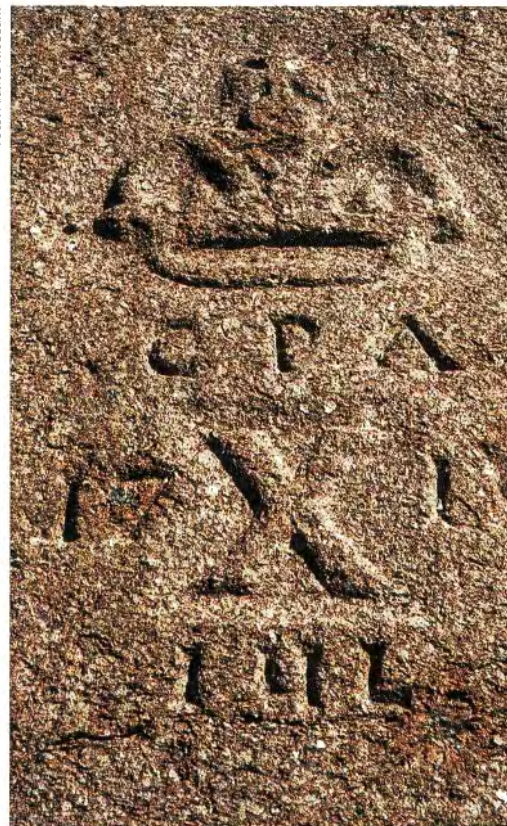
Några dagar senare var hela den ryska flottan samlad. En mängd galärer och mindre fartyg trängdes i och omkring hamnen, och utanför på redan låg de stora örlogsskeppen tätt. Sammanlagt ska flottan ha bestått av elva linjeskepp, tio andra större och ett stort antal mindre fartyg samt 132 galärer och över hundra skärgårdsfartyg. Ombord fanns 26.000 man.

Nu inträffar en märklig incident. Generalmajoren Gustaf Wilhelm Coyet, en förslagen och tapper karolin i 40-årsåldern, hade ett par veckor tidigare utsetts av drottningen till tredje underhandlare vid fredskongressen i Lövv efter som Gyllenborg var sjuk. Men dessförinnan skulle han göra ett kort besök hos tsar Peter och framföra drottningens svar på den kondoleans- och lyckönskingsvisit som ett ryskt sändebud nyligen gjort i Stockholm. Kriget hindrade inte artighetsbetygelser mellan de båda regenterna. Samtidigt skulle Coyet försöka få till stånd en utväxling av svenska officerare.

Svenska spanare – bland dem den djärve och förfarne Stefan Löfving – hade rapporterat om rysarnas förehavanden i de finländska vattnen och att ett anfall mot Sverige var att vänta. Så vi kan förmoda att det var med en viss spänning som Coyet den 10 juli närmade sig den väldiga ryska armadan vid Ålands sydspets i en dubbelslup, en öppen båt med två roddare på varje toft som skötte var sin åra och en besättning kring 30 man. För säkerhets skull lät han hissa vit parlamentärflagg. Coyet lade till vid tsarens fregatt och anmälde att han hade ett brev från Sveriges drottning som omedelbart borde överlämnas till Hans Majestät. Tsaren vistades i land, men infann sig snart ombord och gav audiens i kajutan.

På den lilla holmen Ledskär finns en storslagen ristning i berghällen, gjord till minne av den ryska flottans avfärd från Åland den 10 juli 1719. Uppdraget var att härja och bränna utmed den svenska kusten. Under en vackert uthuggen krona ser man tsarens initialer CPA (Czar Pjotr Aleksejevitj), därunder den romerska siffran X (ett andreakors) omgivet av året 1719 och längst ner månadsnamnet JUL (juli).

Foto: Ålands Museum

Efter ett långt samtal fördes Coyet med sin sekreterare till stranden, där kanslern greve Golowkin undfågade dem i sitt tält.

Klockan nio samma kväll fick den nyss utnämnde fredsförhandlaren Coyet se den ryska galärflottan lägga ut. Samtidigt lättade skeppsflottan ankar och följde galärerna västerut – mot Sverige. Vinden var nordostlig, den allra bästa. Ordern lär ha varit att härja och bränna så mycket som möjligt men undvika att ta fångar och att beröva invånarna någonting eller på annat sätt förrarga dem; kyrkorna var ryssarna vid dödsstraff förbjudna att röra. Ombord på galärerna fanns också en stor upplaga av ett fem sidor långt flygblad, tryckt på svenska, som skulle spridas bland befolkningen där tsar Peter argumenterade för sina fredsvillkor.

Tsaren hade under det långa samtalet övertygat Coyet att det vore klokt att låta den ryske fredsunderhandlaren Andrej Osterman följa med på återresan till Stockholm för att försöka åstadkomma en svensk-rysk pakt gentemot Sveriges övriga fiender.

Generalmajor Coyet skulle snart bli varse att det inte var något snilledrag att återvända i sällskap med Osterman. De båda höga herrarna påträffades den 17 juli av några häpna svenska officerare som var ute för att observera den fientliga galärflottans rörelser och togs med till huvudkvarteret. Mottagandet blev inte hjärtligt. Coyet sattes i arrest och även Osterman behandlades nära nog som en fånge. Båda internerades på Huvudsta gods invid Karlbergs slott utanför Stockholm. Dagen därpå togs Osterman dock

På Skogsö vid Baggenstaket, bara någon mil utanför Stockholm, stoppade Kungliga Södermanlands regemente och Östgöta tremänningar under ledning av Rutger Fuchs och Baltzar von Dahlheim den ryska galärflottan den 13 augusti 1719. Ett monument minner idag om händelsen.

emot av drottningen. Men hon ville inte lyssna. Att komma med fredliga propåer samtidigt som ryska trupper brände och härjade utanför huvudstaden, tyckte hon var egendomligt. Underhandlingarna ledde ingen vart, och Osterman lämnade den svenska huvudstaden efter en dryg vecka. Coyet släpptes sedan man godtagit hans förklaring att han tvingats låta Osterman följa med.

Den ryska flottans härjningar fortsatte i 41 dagar. Norrköping, Nyköping, Södertälje, Norrtälje och flera andra städer brändes liksom en mängd byar, gårdar och lustslott samt bruk och gjuterier, däribland det vackraste och mest berömda järnbruket i Sverige, Lövsta, berättar Aubry de La Motraye. Dessutom försökte ryssarna anfälla Stockholm, men slogs tillbaka.

För tsar Peter förflyt den varma sommaren 1719 mindre våldsam, där han låg med delar av sin flotta i den natursköna Flaka hamn på Åland. Där rådde liv och rörelse. Parlamentärbåtar med budskap mellan tsaren och galärflottans chef, storamiral Apraksin, kom och gick. Örlogsfartyg löpte ut på ständiga vaktuppdrag till havs medan andra återvände. Och mängder av mindre båtar var hela tiden i rörelse på vattnet i olika ärenden; där sågs galärer, skonserter, brigantiner, bojorter, galioter, karbuser, hukarer, flöjter, pinkar och allt vad de kallades.

Den 16 juli gjorde tsaren en utflykt med sin galär till båken på Ledskär, strax söder om det långsmala näset där flottan låg samlad. Säkert var det för att bese den stora ristning som gjorts i klippan där. Under en vackert uthuggen krona ser man tsarens initialer CPA (Czar Pjotr Aleksejevitj), därunder den romerska siffran X (ett andreaskors) omgivet av året 1719 och längst ner månadsnamnet JUL (juli). Kronan och korset är gjort i upphöjt arbete, det övriga inhugget i berget. Sannolikt hugfäster monumentet, som fortfarande kan beses, minnet av galärflottans avfärd mot Sverige på kvällen den 10 juli 1719.

Femårsdagen av sjösegern vid Hangö, den 27 juli, firades på ryskt vis. De galärer som ännu låg kvar i hamn lades i en halvcirkel vid skeppsflottan. Klockan tio samlades alla höga dignitärer ombord på flaggskeppet Ingermanland för en kort bönestund, ett oratorium av »över-hieromunken» Feodorovitj och en tacksägelsegudstjänst. Så kläddes alla skepp och galärer i full skrud med flaggor och vimplar och ett kraftfullt saluterande vidtog. Även batteriet på land, som tsaren låtit uppföra, deltog. Vid sextiden på kvällen samlades alla ombord, roade sig överdådigt, sköt med kanonerna

och gladde sig som barn åt smällarna, som historikern Reinhold Hausen uttrycker det. Några dagar senare firades erövringen av Narva 1704 på liknande sätt.

I mitten av augusti återvände galärflottan från sitt framgångsrika härjningståg till Flaka hamn och möttes med dånande saluter. Och några dagar senare, den 21 augusti, avseglade ryska flottan från Åland. »Sålunda avslutades med Guds hjälp lyckligt denna kampanj», skrev tsaren i sin dagbok.

Men den svenska statsledningen var inte mer benägen än tidigare att acceptera de ryska fredsvillkoren. Drottningen gav i stället order om att fredskongressen skulle upplösas. Gyllenborg var åter på plats i Lövä. Han samlade de tre ryska underhandlarna och den preussiske ministern von Mardefelt, också stationerad i Lövä sedan en tid tillbaka, i rådplägningsalen den 6 september, efter avslutad gudstjänst. Gyllenborg tillkännagav drottningens beslut. Därmed stod det klart att fredskongressen hade misslyckats.

Så kom avskedsmiddagarna att avlösa varandra i ett hektiskt tempo på det sensommarlummiga Lövä ända tills den stora herkulesbägaren med sin kryddiga bischof tömdes den 13 september.

Ett svårbedömt sjöslag

Under närmare ett decennium hade Sveriges militära läge stadigt försvagats. Landets fiender var många, vännerna få. Drottningen och den övriga statsledningen försökte förmå England att gripa in i kriget till förmån för Sverige. Så skedde, men utan den kraft som krävdes. Engelsmännen tog inga onödiga risker med sin starka flotta.

Ryssarna härjade också 1720 utmed svenska kusten, denna gång längre norrut, i trakten kring Umeå. Men detta var delvis en skenmanöver för att förleda den svenska flottan att bege sig upp i Bottnhavet och lämna Ålands hav obevakat. Större delen av den ryska galärflottan hade i stället fattat posto vid Granhamn, Flisöberg och Degerby i Föglö – bara några kilometer öster om Flaka hamn där den legat året innan. Det visste svenskarna tack vare rapporter från kunskapare.

I slutet av juli beordrades kommandör Erik Siöblad till Åland med 14 större och mindre fartyg för att pejla hamnarna och utpricka farlederna. Snart upptäckte hans utsända spejare åtta ryska galärer och några andra båtar vid Flisöberg. Han rapporterade till

Fotos Stockholms Stadsmuseum

Än idag finns lämningar efter ryssarnas besök utmed den svenska kusten. I så kallade "ryssugnar" bakade de ryska soldaterna sitt bröd.

sin chef som genast beordrade Siöblad att återvända till svenska kusten. För att stödja reträtten skickades viceamiral Carl Georg Siöblad, bror till kommandören, mot Åland med ett linjeskepp och två fregatter.

Bröderna möttes vid Rödhamn i inloppet till stora farleden som löper genom de åländska vattnen mot Finland. Några kilometer längre österut invid farleden låg den ryska galärflottan. Vinden var sydvästlig, perfekt för den som ville närma sig ryssarna. Nu handlade viceamiral Siöblad snabbt. Han tog befäl över hela flottiljen och seglade mot givna order in genom Ledsund och angrep de överrumplade ryssarna, som hastigt retirerade in bland skären och grynnorna vid Flisö. Svenskarna lockades att följa efter de panikslagna ryssarna. Det var ett allvarligt missgrepp. Samtliga fyra fregatter gick på grund. Nu gick de grundgående och lättmanövrerade galärerna till attack mot de hjälplösa örlogsfartygen. En kort men häftig strid utkämpades. Åtskilliga ryska galärer och andra mindre båtar gick förlorade, men fregatterna gick inte att rädda; en sjönk och tre föll i fiendens händer, varav en svårt eldhärjad. Viceamiral Siöblad ombord på linjeskeppet Pommern lyckades tack vare en skicklig manöver dra sig tillbaka oskadd. Hela anfallet var över på mindre än fyra timmar.

Förlusterna på bägge sidor var stora. Över 100 svenskar stupade, bland dem kommandören på linjeskeppet Pommern, Corfitz Paulin, som blev skjuten till döds, och mer än 400 togs till fånga, medan ryssarna enligt egna uppgifter ska ha förlorat drygt 300 man i stupade och sårade. På svensk sida uppgav man dock en tid efter slaget att en rysk general och 1100 meniga hade begravts vid

Svenskarna undertecknade fredstraktaten i Nystad norr om Åbo den 30 augusti 1721. De ockuperade baltiska provinserna tillföll ryssarna mot en ersättning på två miljoner riksdaler, men Sverige fick behålla större delen av Finland. Ryssarna lät binda in det kärva fredsdokumentet i pärmar klädda med venetianskt siden och vackra broderier i orientaliska färger, och sigillet inneslöt i en ask av förgyllt silver som pryddes med den ryska dubbelörnen.

Flisöberg, men att antalet döda var minst dubbelt så stort eftersom många galärer skjutits i sank med man och allt. Av de 61 ryska galärerna som var inblandade i striden blev 43 så illa skadade att de senare måste brännas, medan svenskarna alltså förlorade fyra stora örlogsfartyg med en bestyckning på sammanlagt över 100 kanoner. Vilken sida som avgick med segern råder ännu delade meningar om.

I utställningskatalogen »Peter den store & Karl XII i krig och fred», sammanställd till en större utställning i Livrustkammaren 1998–1999, skriver G. A. Miroljubova: »Den 27 juli 1720 blev en svensk segelflotta slagen i Grenhamn, hamnen till en av Ålands öar, av en rysk eskader under M. M. Golitsyn. Denna seger hade ett avgörande inflytande på utgången av kriget. På etsningen avbildas ett avgörande stridsmoment: fyra svenska fregatter, bland dem amiralitetsskeppet, är kringrända av ryska galärer i färd med att äntra dem.»

En helt annan version ger Kurt Zilliacus i boken »Farlederna berättar» (1998): »Den 27 juli 1720 angrep den svenska flottan en rysk galäreskader vid Flisö och vann en av sina största segrar genom tiderna, trots att flera av fregatterna grundstötte i de grundfyllda vattnen. Ett fyrtiotal av de sextio galärerna sänktes eller sattes på land, och manskapsförlusterna uppgick till tusentals man.»

Vi ser alltså att än i dag, nästan 300 år efter att slaget utkämpades, präglas åtminstone de populära skildringarna av samtidens krigspropaganda. En mer nyanserad bedömning är att slaget var onödigt och inte heller påverkade krigets utgång. På det viset var båda sidor förlorare med betydande förluster, såväl i människoliv som materiellt. Men tsar Peter valde att se drabbningen som en stor seger och utnyttjade den i propagandan. Han lät ge ut ett kopparstick som visar de fyra fregatterna på grund omsvärmade av ettriga ryska galärer. Samma motiv återfinns på ett flertal olika minnesmedaljer. Sverige tvingades att via sina ambassader i Köpenhamn och Paris försöka dementera den ryska propagandan.

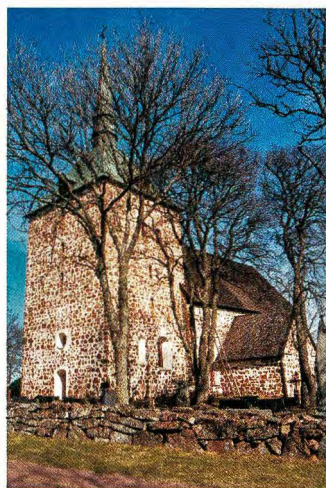
Viceamiral Carl Georg Siöblad dömdes efter en långdragen process att förlora lönen under sex månader för att inte ha följt givna order. Men karriären tog snart ny fart och han slutade sina dagar som landshövding och överkommendant i Malmö med överamirals heder och värdighet.

Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet

Epilog

Åren 1719–1720 lyckades Sverige sluta fred med Hannover, Preussen och Danmark. Flera tyska besittningar gick förlorade liksom tullfriheten genom Öresund. Fredsslutet med Ryssland fick vänta till sist i hopp om att villkoren då skulle bli fördelaktigare. Parterna samlades i april 1721 till en ny fredskongress, i Nystad norr om Åbo. Förhandlingarna blev hårda, och för att sätta extra tyngd bakom argumenten lät ryssarna för tredje året i rad sin flotta härja, denna gång längs Bottenhavskusten. Städerna Söderhamn, Hudiksvall, Sundsvall och Härnösand brändes liksom Umeå och Piteå. Till slut gav svenskarna efter och undertecknade fredstraktaten den 30 augusti 1721. De ockuperade baltiska provinserna tillföll ryssarna mot en ersättning på två miljoner riksdaler, men Sverige fick behålla större delen av Finland. Ryssarna lät binda in

Sunds Kyrka var illa härjad och plundrad, men den hade undgått att bli bränd.

det kärva fredsdokumentet i pärmar klädda med venetianskt siden och vackra broderier i orientaliska färger, och sigillet inneslöts i en ask av förgyllt silver som pryddes med den ryska dubbelörnen.

Ålänningarna kunde börja återvända hem. Ett långt och mödosamt arbete vidtog för att återställa den förödda bygden. En av de fåtaliga skildringar som finns av tillståndet i landskapet lämnar Samuel Kiellin som kort efter fredsslutet utsetts till kyrkoherde i Sund och Vårdö, där hans far och farfar tidigare hade verkat. Hans sockenbor ville inte resa hem redan på hösten 1721. De tyckte väl att en sådan resa var alltför riskfylld och besvärlig när de ändå ingenting kunde uträtta den årstiden. Men Kiellin ville påbörja återuppbyggnaden av kyrkan omedelbart och begav sig till Åland med tre sockenbor, som han till slut lyckats övertala, för att få en uppfattning om skadornas omfattning. De skulle bland annat ta mått, så att nya dörrar och fönster till kyrkan kunde beställas och tillverkas i Stockholm. Sedan fredskongressens slut i september 1719 hade inte någon vågat sig till Sund på grund av kriget och ingen visste »uti vad tillstånd fienden lämnat orten», som kyrkoherden skriver i församlingens räkenskapsbok där han nedtecknade sin skildring. Vid allhelgonatiden 1721 anlände de fyra till Lövö »som med fägnad befanns obränt». De fortsatte till Sunds kyrka som var illa härjad och plundrad. Men mitt i bedrövelsen förmådde de glädja sig över att den i alla fall undgått att bli bränd »vid den i den fientliga tiden år 1719 itände farelden». Tydligt hade ryssarna inte enbart bränt längs Sveriges kuster detta år utan också på Åland. Elden hade startat vid midsommartiden och fortsatt ända till hösten och förstört skog och hus i en stor del av Sunds socken. De fann också en del av kyrkans inventarier oskadade, däribland den dyrbara altartavlan, predikstolen och dopfunten. Men sakristian och »de skiöna orgorne» (orgeln) från 1672 hade förstörts av ryssarna, som framför allt verkar ha varit på jakt efter metaller.

Resan var besvärlig. De fyra måste bland annat ta med sig all mat de behövde: »ty var skulle man eljest taga bröd i denna åländska öknen och ödelandet där ingen uti bodde», som Kiellin skriver. Landskapet var öde på folk och i byarna var husen borta eller utan tak. Det var svårt att ta sig fram. Det rådde »ett öde på båtar till sjöss, ett öde på hästar till lands». Och när man gick genom socknen till fots fann man att också landsvägarna hade blivit ödemark. I norra delen av socknen var de överväxta med ganska högt gräs, rö

och träd och i den södra belamrade av den avbrända, nerblåsta och kullfallna skogen. Det var en sorglig syn som mötte de hemvändade ålänningarna!

De våldsamma ryska härjningarna under kriget – utmed svenska kusten, i Finland och på Åland – lade grunden till den skräck för ryssen som generationer av svenskar burit på och som delvis har präglat svensk utrikes- och försvarspolitik. En skräck som hållits vid liv av händelserna under lilla ofreden 1743, finska kriget 1808–1809, första världskriget med ryska revolutionen 1917 och det efterföljande inbördeskriget i Finland, andra världskriget med vinterkriget 1939–40 och kapprustningen under kalla kriget. Den intensiva jakten på ubåtar – underförstått ryska – som blossade upp i svenska vatten sedan en rysk ubåt 1981 gått på grund utanför Karlskrona är ett påtagligt exempel på den misstro som rått i relationerna mellan Sverige och Ryssland sedan tsar Peters dagar.

De dramatiska förändringarna kring 1990 med Berlinmurens fall och Sovjetunionens upplösning kan förhoppningsvis leda till mer normala relationer mellan Norden och Ryssland i framtiden.

Som en del av researchen till denna artikel provade jag att tillreda bischof, det kryddvin som fredsunderhandlarna drack sig berusade på när Lövökongressen var upplöst. Receptet som den franske resenären Aubry de La Motraye ger är något knapphändigt: bischofen tillreddes »av flera buteljer pontac, spanska apelsiner, socker, kanel och pulveriserad muskot, vilka ingredienser pressades och silades genom en duk». Så det blev att pröva sig fram. Jag tog en billig bordeaux – vin förr i tiden var för det mesta av enkel kvalitet – och blandade med pressade apelsiner. Med ungefär sex delar vin och fyra delar juice smakade det inte helt oävet. Sedan rördes sockret i. Inte så mycket, eftersom apelsinerna redan gjort drycken rätt söt, men det är förstås en smaksak; säkert var bischofen de drack i Lövä ganska söt. Kryddorna, malen kanel och riven muskot, rörde jag ut i lite vin innan de blandades i. Men var försiktig, för mycket muskot är inte gott. Använder man finmalda kryddor behöver drycken knappast silas, såvida man inte vill få bort resterna av fruktköttet. Och resultatet? Faktiskt förvånansvärt gott. Serverad kyld och med lite is i glasen fungerar bischofen säkert utmärkt som välkomstdrink eller bål fram på höstkanten.

Många rykten florerade och de oroliga frågorna var många: Vad kommer att hända? Kanske är det bäst att fly till Sverige? Men inte kan vi lämna säden på åkrarna obärgad. Vad ska vi då leva av i vinter? Knappast anade någon hur brutalt ryssarna skulle gå fram bland befolkningen.

